

# תולדות הכוזרים

א

אוהבי לחם, כחול אל חיל, וההצלחה עמדה לימינם. הפרסים אשר ישבו על נבולם, ראו את גבורת הכוזרים, ויראו מאד לבל ידרסו לעלות בארצם. והמלך הפרסי כסרו, בנה חומה בצורה וגבוהה על גבול ארצו, אשר חסמה את המעבר בין הרי קו-קז והים, מפני פחד הכוזרים ומהרד גאונם ועוזם. והרואה חרבות החומה הזיא, אשר נשארו עד היום הזה, עומד מרעיד וכשתאה על גדלן וחוקן, וישתומם על המלאכה הנוראה הזאת! אבל גם שער-השערים הזה, לא עזר כח להסום הדרך מפני הגבורים עם הכוזרי; כי אחרי אשר ירדה מלוכת פרס פלאים, עלו על הרי קו-קז, ויירשו ארצות רבות. גם קסרי ביזאנץ ועדה אחרתם מפני תנופת יד הכוזרים, ויתחששו למו, וכפרו פניהם ממנתה ונס, לבל יבואו לרשת עיר ממלכתם קושטיניא. גם הקיובים, אשר ישבו על נהר דניעפער, הביאו להם מנחה מרי שנה בשנה, הרב ואדרת שער מכל ארובת-עשן. הבולגרים ועמים אחרים היו סרים למשמעת הכוזרים, ועם שכטי הערביאים אשר היו שכניהם, לחמו מלחמת תנופה:

ג

אמונת עם הכוזרים היתה בעת הזאת עבודת האלילים (הידענמוס) ככל שכניהם הרבים, אשר השתחוו למעשי-ידיהם, וילכו אחרי ההבל ויהבלו. את מושליהם-החאקאנים-העריצו והקרישו מאד, ונתנו להם כבוד אלהים, כאשר העריצו הטיביטנים את הדאליא-לאמא הוא הכתן הראש, באמנם, כי נעלה הוא מכל בני תמותה, כן פורו הכוזרים המון תהלות למושליהם ויתשבסם לאלהים, אחרי דברם לא שנו, ומוצא שפתיהם לא חללו. כאשר דרץ החאקאן משפט מות לאיש, הלך בנפש דומיה אל ביתו וטרף את נפשו בכפו. ולמען אשר לא יחולל נפש החאקאן בדברים וענינים מדיניים, הקים למשנה על יד משנה לטכץ, מכלא מקובו במלוכה, ונקרא בלשונם: פענ או פעה, והוא היה המוציא והמביא

על דבר מקור הכוזרים, נפלנו הסופרים בדעותיהם; אולם לפי דברי מכתב יוסף מלך הכוזרים, להנשיא חסראי אבן שפורט, יתיחשו לתולדות בני תוגרמה. וז"ל: "רע, כי אנחנו מבני יפת מבני תוגרמה בנו, ומוצאנו בספר יחוסים של אבותינו שהיו לתוגרמה עשרה בנים. ואלה שמותם, הראשון אניור, תירוש, אור, אוינן, ביול, הרנא, כור, זגור, בלגור, סאור עב"ל. ולפי זה מתהלה עובדי עבודת האלילים היו אבותיהם, כאשר יספר המלך במרוצת מכתבו. וכן מסכימים הסופרים המפורסמים. אך בזה נפרדה דעת הסופרים, מספרי יחוס הכוזרים, שלפי הקיריותיהם המה יוצאי ירך שבט הפינגען ולא מבני תוגרמה:

ב

הכוזרים, המה נצר מנזע עם הפינגים, ומקורבים בקרבת משפחה להבולגרים, אוריים והאונגרים. ואחרי אשר נגדעה ממלכת ההונים התאחו בתבל הארץ הכפריד בין גבול איזא ואייראפא, ויכוננו כמלכתם על פי נהר וואלא, לא רחוקה מאסטראכאן היושבת על ים הכספי. ועל שמם נקרא הים הזה בפי הפרסאים והערביים, ים הכוזרי. וכזהים יושבים שמה הקאלמוקקים, וגם כפיהם יקרא נוף ארץ על חוף ים הכספי כאדישאר, ע"ש הכוזרים. אחרי כן נסב ותאר גבול ממלכתם עד הים השחור, והשתרע דרך קיוב להנדר אקא, ומעבר השני ירשו את הרי קו-קז, ויבאו לארמיניא ויאהו בתצי האי קרים. אשר עוד בשנת המאה הי"ג נקרא החלק הדרומי מהאי הזה, בשם כוריה. עיר ממלכתם היתה מקדם באלאגאר, ולפי רבים היא העיר הנקראה כיום אסטראכאן, מושליהם נקראו בשם חאנאן או האקאן, ואולי קרוב לשם חכם. לא אירבו הימים ותעז ידם על שכניהם, והיו להרדת אלהים להעמים היושבים סביבותם. כי מושליהם כאריות גברו, עבולוכו את צבאותיהם הפראים והגבורים,

## תולדות הכוזרים

ישראל, וארזי אשר ראה החאקאן הזוז ויתבונן, כי עמודי דתו רופפו ובנייה על הכל, השליך את שקציו אחרי גוו, ויקבל עליו הדת היהודית, ונכנס הוא וחלק רב מעמו במסורת ברית הנורא משה, על ידי השתדלות החכם ר' יצחק סנגרי ז"ל מארם נהרים, אשר היה להמלך ועמו לעינים בדבר למודי תורת משה ומשפטיה וחוקיה. אולם ההגדה אשר זה ממשו דרכה, להעמיץ את ילידי האמת במעטפות ומחלצות רבות, ולהציגם לפנינו בצבעים שונים, תספר התיירות הכוזרים על אופן אחר מאד נעלה (עיין בפנים הספר בראשיתו). עם המלך החסיד התיהדו גם שרי ורבי המלוכה, כארבעת אלפים במספר, ולאט לאט התגיירו גם המון העם, וכמעט כל יושבי ערי ממלכת הכוזרים היו יהודים, מלבד אנשי החיל אשר היו שכורים ממאמיני דת מחמר. גם מן המלכים הסרים למשמעת הכוזרים התיחד, כאשר סופר ממלך מדינת סמנדר, והיום הקרא תרקי, אשר על תוף ים כספי מערבה:

### ה

בימים הראשונים עוד לא הכתה די היהודים שרש עמוק כלכות הכוזרים, ועכוזי דתם היו רופפים, לכן פעלה אך מעט לשנות את מדותיהם ורוחם הקשה; כי לא יולד גוי חדש ברוחו וטעמו בפעם אחת. אולם ברבות הימים, תחת ממשלת המלך עובדיה יוצא ירך החסיד בולאן, עלתה דת ישראל כפורחת, כי הוא שם לבו לתורת ה' באמת, וילך בדרכיו בתמים, ויקרא לתלמידי החכמים משיבת בבל, אשר יד ושם להם בתורה, לבוא לארצו, ואורותם אורות המיד נתן להם מבית המלך, ויסד בתי כנסיות ובתי מדרש בבלוא רחב ארצו. ויצו על החכמים והנבונים אשר הביאם מארצות בבל, להורות לבני עמו ספרי הקדוש (תנ"ך) והתלמוד, וגם הוא כסבור ובעצמו עמל והנה בכתבו קודש וכתבם התלמוד. ויפקוד על חכמיו לבאר לו ששה סדרי משנה, והוא עם אחוות גדוליו ושריו, הקדישו את ספרד עתותיהם לתורה ולהעודה. וביטח עלה קרן דת ישראל מעלה מעלה, והכתוב שרש מתחת, כי גם העם הפראי המיב את מעשיו והלך בדרכי ישרים. והורתנו אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, השכיחה את המית רוחם השוכבה. ותחת אשר אחיהם עובדי האילים מכרו את

הכביא את העם, וכל דברי המלוכה על פיו תחכים. לאט לאט עזב החאקאן את המסרה המדינית מידו, וישימה על שכם משנהו:

הכוזרים בדרכי הייהם ומאכלם היו כאנשים פראים, כי אכלו אך ארזי ודגים, בבתים לא ישבו והסתופפו באהלי רועי. ואך להחאקאן בלבד היה ארמון על חוף נהר וואלא. ויהי כאשר גזלו והצליחו גדלו להיות רועי צאן ומקנה בלבד, כאשר היו אבותיהם מקדם קרמטה, ויחלו להתעסק גם בעבודת האדמה, ויכינו את עמודי מלאכתם על יסוד חק ומשפט. גם כביר מצאה ידם במסור וקנין, כי ארצם כוננה על כבאות הים, וימחרו אליה הערביאים והיוונים, כי באו לארצם להחליף מרכולתם על אדמות שער יקרות, אשר היו למכביר בגבול הכוזרים. על ידי הסותרים האלה, הכירו הכוזרים את אמונת הנוצרים והישמעאלים, גם יהודים רבים מחצי אי קיים, ומארצות יון אשר בקשו להם מחסה ומסתור מחמת רודפייהם, באו אל קרבם. וימצאו חן בעיני וישובי הארץ, והיו שמה לרופאים, מליצים (דאלמעטשער), ויעצים בתחז המלכות, ועל ידם נודע להם כי יש אמונה ישראלית בארץ, הנוסדה על אמונת אל אחד בורא שמים וארץ:

### ד

הסכה הנכונה אשר העירה את רוח החאקאן, להשליך גלוליו אחרי גוו ולחנות תחת צל כנפי השכינה, לא נדע אל נכון. ארבים מסופרי דברי הימים ישערו, כי החאקאנים והכמי החכמים, התבוננו על מעשי ופעולות האנשים הנכרים אשר באו שערי ארצם לרגל מסחרם, ודרשו על מצפוניהם ועל מחשבותם באמונת ורעות. והתחבתה היות, עם מותרו וכנעני ארץ מעמים שונים ודתות שונות, פעלה פעולה עזה ונמרצה על המבת מדותיהם ורעותיהם, כי מעמו מעט ספרי עין הדעת, ותפקתה עיניהם לראות כי ערומים הם, והכירו כי להנכרים יתר שאת, ולמרעם יתר עוז. גם יהודים רבים באו בשערי עירם, אלה מארץ קרים, אשר גרו בה משנות דור דור, אחרי אשר נחרב בית מקדשנו הראשון, ואלה מארץ יון, אשר נסו אל נפשם מפני המישל ליואן. היהודים האלה מצאו נתיבות גם אל שערי המלך, וע"י מרותיהם הטובות והישרות, נמעו אהבה בלב החאקאן אשר שמו היה בולאן, לתורת משה ודת דעת - אתר לימודי יהדות ורוח \* www.daat.ac.il בניהם

בארצות הרחוקות, כי האיש אשר נפש וחיוו תלויים מנגד, לא ידאג מאוכה על אודות שלום, מעמד ומצב רעהו. כח היתה נפשם מרה, עד כי לא התבוננו גם להשמועה הבלתי ברורה, אשר העבירו אחדים אז במתנה העברים, כי יש ניר וממשלה לישראל יוצאי ירך עשרת השבטים:

ה

אולם היהודים בספרד, אשר ע"י ידועים וחכמתם עלו על מעלות ההצלחה,

המה החלו לתת אונן קשבת להשמועה אשר שמעו מאחורי הפרגוד: כי עוד לא סר שבט מיהודה ומחוקק מבין נגליו. האחד המיוחד בין גלות ספרד אשר שם לו למטרת חיו לחקור ולדרוש אתרוי מקום אשר יש ממשלה לב"י, היה הנשיא ר' הסראי בן יצחק אבן שפרוט ז"ל, אשר היה שר וגדול למלך עבד-אל-רחמן השלישי. הוא התאמץ בכל נפשו ומאודו, לדעת איה מקום כבוד מלוכה לאחיו. המשרה הנבונה אשר נתן ארונו המלך על שכמו, להיותו המוציא והמביא לפניו את צירי ומלאכי הארצות הבאים במלאכות מלכיהם לחצו מלך ספרד, היות לו לישועה, כי ע"י היה לאל ידו לחקור ולדרוש תמיד על אחיו בני עמו, אם יש להם ניר ממשלה בארץ. גם דברי הנוסע אלרד הרני אשר העביר קול במתנה העברים, כי עוד יש שארית לפלסת עשרת השבטים, ולהם ממלכה מיוחדת, הפירו רוח תקה באפי הנשיא, ושמועתו היתה תמיד לנגד עיניו. ומה מאד שמח לבו ויגל כבודו, בשמעו מפי מלאכי חרסן, מזרחית לים כספי, כי מלך יהודי מושל ממשל רב בארץ הכוזרים, וגם מצוייר קמרי יושן, שמע כדברים האלה; והם עוד הוסיפו להגיד לו, כי שם המלך הממלך אתה, הוא יוסף, והעם המה נבירים מלומדי מלחמה, וממלכתו רחוקה מקאנסטאנטינאפאל מהלך המשה עשר יום, והמה בעלי ברית הקיסר. ותכל נפשו לבוא במכתב לפני המלך, ולכרות עמו ועם עמו ברית אהבה, ויבקש מלאך וציר נאמן לשולחו, אשר יוכל לשלוח כל ידו אגרת לארץ הכוזרים:

ו

אתרי הדברים האלה, חזקה ה' לפני הנשיא ר"ח, את האיש ר' יצחק בן נתן, אשר נדרש בכל לבו לשאלתו, לשום נפשו בכפו, ולאתו בדרך החזקה הממוכנת

בניהם ובנותיהם לעברים ולשפחות, ולא היתה להם הרעה הוה לפוקה ולמכשול לב, ועבו היהודים את המעשה הנמכזה הוה, ויבנו להוקיר את האדם הנברא בצלם אלהים. אחרי נאסף המלך עובדיה אל עמיו, סלכו האקאנים יהודים דור אתר דור, כי מני אז הושם לחוק ברתי כוזר ולא יעבור, אשר לא ישב על כסא המלוכה כי אם מלך יהודי:

ז

אף שאכונת ישראל פרשה ממוטת כנפיה על מלוא רוחב ארץ הכוזרים, ובכל מקום אשר דברי מלכיה ומחזיקים בבריתם מגיעים, הציבה לה די ושם, בכ"ז נתנה מקום גם לדרתות אחרות להסתופף בנבולה, באין מכלים דבר. גם עובדיה, אשר כשמו כן הוא, כי היה עובר יה באמת ובתמים, גם בניו הבאים אחריו, לא רדפו את מאמיני דת אחרת, ולא נרעו את חוקם ככל זכויות המרינה, וכל בעלי הדרתות השונות ישבו איש על יד אחיו בשלום ושלוח. כי זה פתגם מוסרה: ילך איש בשם אלהיו ואנחנו בשם אלהי ישראל נגדול. גם על דבר חוק ומשפט לא גזרה הדת היהודית אומר: קבלו דעתי. אולם בית-דין-נגול של שבעה דיינים היה שם, ויפרד לארבעה ראשים. שני דיינים ממנו היו יהודים, לשפוט בין היהודים, שני כושלמנים למושלמנים, ושני נוצרים לנוצרים, ודיין אחד עובד איליפוס, בעד עובדי אלהי נכר אשר הסתופפו תחת צל הכוזרים. הדיינים האלה שפטו איש איש את בניו רתו, לפי משפטיהם הפרטיים וחקותיהם השונות, והסבלנות (מאלעראניץ) דרימה ראש בהממלכה הוה, אשר ראויה היא להיות למופת ולתהלה עדי-נצח:

ח

יהודים אשר ישבו אז בספרד איידאפא, לא ידעו מאומה משלום אחיהם היושבים על חופי ים השחור והכספי, ואזנם לא לקחה אף שמץ דבר מן עיקר הגדולה אשר נעשה לדת הישראלית, ע"י התייהרות הכוזרים. כי בימים ההם עוד לא היו נתיבות בטהרות, ודרך המלך; ועובדי ארמות ימים לא נפרזו, ונוסעים בעמים היו. ומלכד אלה לא ראו במובה, כי היו מורדים על צואריהם מידי אדוני-הארץ, ותקצר נפשם בעמלם ורוחם ירד פלאים, עד אשר לא עצרו כח לתור ולדרוש אתרי שלום אחיהם

הוא בעיני המלך, וגם לפעמים הוא קראו אל שולחנו. הרברים האלה הפיתו רוח חיים ותקוה באף הנשיא ר"ח, וימחר לשלוח צירים לבקש את מר עמרם, ולהביאו ארץ ספרד, אך לא מצאוהו עוד, ועקבותיו לא נודעו, כי חמק עבר ולא נודע אנה פנה. אולם היהודים הסלאווים אכזרו, כי יתן על ידם את אנרתו, והמה ישלחוה אל היהודים היושבים בארץ הגר (אונגארן), ומשם ישלחוה הלאה דרך בולגריה, רוסיא, עד אשר תבוא אל הארץ אשר עין הנשיא ולבו שמה, ארץ הכוזרים:

9

הנשיא נעתר לדבריהם, ויצו לכתוב בשמו מכתב עברית. פתח דברו, מעומד במליצה צחה ונעימה, וכל המכתב כלו אומר כבוד לכותבו, כי בו הראה לדעת אתבתו העצומה לעמו ורחו עד אין חקר. האגרת הזאת הגיעה בארצות עקלקלות על יד רבי יעקב בן אלעזר מארץ אשכנז (גימין), אל ידי המלך יוסף האחד עשרה, אחרי עובדיה, אשר גם הוא היה עובד אלהים באמת ובתמים כאבותיו, וכל נפשו ומאורו השתדל לנטוע זרע דת היהודית במלוא רוחב ארצו. המכתב הזה מר"ח שמת את לב המלך עד להפליא, ויעורר את רוחו להשיב תשובה יקרה, להנשיא ר"ח בארץ ספרד, גם כן בשפת עברית, אשר היתה לישון מושלת בארץ ההיא. שני המכתבים האלה-אשר אין ערוך ליקרתם, נדפסו בוהרצאה הזאת. והקורא יתענג על הדברים הנכבדים האצוים בקרבם:

המסוכנה הזאת. ויתן לו הנשיא כסף רב, ודי רוצאות הירך, ומכתבים להציר מלכות יתן נתן בידו, וישלחוה עם מלאכי עכר-אל-רחמן יחדיו קונמינופאלה. שמה קבל קיסר היונים את מלאך הנשיא-ר"ח בסבר פנים יפות. אך בלבו חשב מחשבות להפריע את עצת הנשיא ר"ח, אשר אמר לכרות ברית בין מלכי כוזר וספרד, כי ירא פן יבולע לו, ויעש בערמה, ויעצור בהציר מלכותו מחצית השנה, את המשולח ר"י בן נתן, ואחר השיבו ספרדה, ויכתוב אל ר' חסדאי בערמה, כי אין לאל יד השליח לעשות הדרך המסוכן והנורא הזה, וכי כבד הדבר הוא ממנו: ביבשה אין לנטוע מפני המלחמות העצומות, אשר יגורו העמים היושבים על תוף ים השחור איש באחיו, ובדרך הים אין לעבור, מפני הסכנה המרחפת על נוסע-ים. והיה כאשר בא ר"י בן נתן להנשיא עם האגרת אשר שלח קיסר היונים, ויתעצב מאד אל לבו, על אשר לא הצליח דל' הפצו בידו לדעת את שלום ומצב אחיו היושבים בירכתי-ים, ושבת מלוכה בידם, וכמעט אמר נואש לתקותו, לולא התעוררה ע"י האנשים אשר נקרו לפניו. ויאמרו: להוביל אגרתו ירושלימה, ומשם ישלחוה דרך נציבין ובדרעה-מערב ארמיניה-אל מרוז הפצו ארץ הכוזר. והיה כאשר הפץ הנשיא אבן שפורס, למסור עתותי מכתבו ביד האנשים האלה, או באה לקרדובא מלאכות ממלך הסלאווים, הונא, ואתה שני יהודים: מר שאול ומר יוסף, ויספרו את אשר ידעו מהכוזרים, וכי איש יהודי מר עמרם שמו, איש מלא רוח חכמה ודעת, נקרה בארץ הסלאווים, ויתפאר כי נכבד

## אמר המו"ל

כאשר הופיע ה' על דרכי וּבְצַעֲתַי את ספעלי-ספעל רב ערך-להו"ל בהוצאה חדשה מתקנת ומשוכללת-את ספר הכוזרי עם כל מבאיו, כאשר נדפס עד הנה, הנני מוצא עתה את השעה הראויה לכבד גם בדברים אחרים אל קהל עמנו, עם-הספר!

במדון שלשים שנה אשר בית-מסחר-הספרים אשר יסדתי בוויילנא עומד על תלו, תודה לאל. התפתח מסחרי ופרץ בארצנו והוצה לה. ובית מסחרי היה, לבית אוצר-סבלת ומזון רוחני לקהל עמנו בכל המקומות אשר הם נְהַתִּים שם, וכתקהל בכלל, כן הבאים עמי כברית-המסחר מצאו תמיד כבית אוצר זה, את כל משאלותם וּסְפָקָם די-כאופנים רצויים ובהנחות הראויות, כי מאז יסדתי בית-מסחרי לא השכתי עצמי מכל עמל ומרצה להרחיבו ולהגדילו ולהאדירו, כמלאי אותו כל מיני ספרים יקרי הערך, בכל סקצויות ספרות ישראל, והעמסתי עלי גם הוצאות רבות להוציא לאור בהוצאות חדשות-כלולים בהדרג ומתקנים-כמה ספרים רַבֵּי הערך, במקצועות שונות שמציאותם כבר הלכה הלך והתאפס.

הנהגה לא אחשוב ואיזול כרובלא את כל הוצאותי, אשר יצאו על ידי מאז, כי ידועים הם לַמְדֵי בשוק הספרים; אבל אחשוב פה מעט מהרכבה ממה שהוצאתי לאור בזמן האחרון היה: ספר מורה הנבוכים, הכוזרי, חובת הלבבות (כפירושים היותר נעלים וטובים), העקרים, תחבמוני (לר"י החרזי ז"ל), המבקש, ספר המדות לר"י הלוי מסטנוב ז"ל, בית יהודה (ביח) תעודה בישראל (שניהם לריב"ל ז"ל), סניגור (לר"א צווייפעל ז"ל), כתובים אחרונים (פעריל, די פורמט 12°), עין יעקב (פורמט 16° עם פירוט מספיק דיח), שו"ת נודע ביהודה (כלו פנים חדשות), פרשת דרכים (להגאון בעל משנה למלך), ספר הברית השלם, ראשית חכמה, קסת הסופר, כנף רננים, קהלת יצחק, וספר יקר המציאות "קריה נאמנה" (לרש"י פינ)-פנים חדשות כלו-וכתנה עוד ספרים רַבֵּי ערך ויקרי המציאות, ככל המקצועות, מתוקנים ומסודרים-יצאו על ידי בזמן האחרון, ועוד ידי נטויה-ברצות ה'-להו"ל כהנה וכתנה בכל תנאי השכלול, ההידור והיופי, עוד ספרים אשר יפיק את רצון הקהל, הכל כפי אשר יורה הזמן.

והנני מקוה כי כאשר רצה ה' את דרכי עד כה, כן יופיע ה' על פעלי בעתיד למלאות את כל משאלות הקהל העברי בכלל, והבאים עמי כברית המסחר-בכל אותו הנהגה הטובה, אשר היה ביני לבניכם עד הנה-בפרט, והעם המוקיר את ספרותו הוא ידע גם להוקיר את ידי אלה המרהיבים ונותנים מהלכים לה.

ברנשי כבוד יצחק פונק בוויילנא